

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS, LIBER
TERTIVS.

*PUBLIVM Scipionem Marce fi-
lium, qui primus Africanus ap-
pellatus est, dicere solum scripsit
(Cato (qui fuit fere eius equalis)
Nunquam se minus otiosum esse,*

*quàm cum otiosus: nec minus solum, quàm cum
solus esset. Magnifica verò vox, & magno vi-
ro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in o-
tiositate de negotiis cogitare, & in solitudine secum
loqui solitum: ut neque cessaret unquam, & in-
terdum*

Hic Anni-
bale pulso,
Africam fe-
cit et bata-
riam

Æqualis ad
æratem re-
fertur.

Decora cō-
tentio, ac
traductio.

Celsare pro
otiosi, aut
nihil agere.

Acuere, pro
acriorem
facere.

Verecundè
collocatio-
nem ingre-
ditur.

Latèet su-
um otium
commendat

terdum colloquio alterius nō egeret. Ita dua rei,
qua languorem afferunt ceteris, illum acuebant,
Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem ve-
rè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam
ingenij præstantiam consequi possumus, volunta-
te certe proximè accedimus. Nā & à Repub. fo-
rensibusque negotijs armis impijs, vig. prohibiti,
otium persequimur Et ob eam causam urbe relin-
ctā, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec
otium hoc cum Africani otio, nec hac solitudo
cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à
Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi su-
mebat aliquando, & à cœtu hominū frequentiaq;
interdum tanquam in portum, se in solitudinem
recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia,
nō requiescendi studio constitutum est. Extincto
enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod di-
gnum nobis aut in curia, aut in foro agere possi-
mus? Ita qui in maxima celebritate, atque in ocu-
lis civium quondam viximus, nunc fugientes cō-
spectum sceleratorum, quibus omnia redundant,
abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus.
Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non
solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam
excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propter
reā & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is
qui quoddam peperisset otium civitati: nec eā soli-
tudinem languere patior, quam mihi affert neces-
sitas, nō voluntas. Quamquam Africanius maior

824 un 799

vij. m. 132 non

rem laudem vel meo iudicio assequeretur, nulla
 tamen eius ingenij monumenta mandata literis,
 nullum opus otij, nullum solitudinis munus ex-
 tat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agita-
 tione, inuestigationis que earum rerum, quas cogi-
 tando consequeretur, nec otiosum, nec solum un-
 quam fuisse: nos autem, qui non tantum rob-
 ris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine ab-
 strahamur, ad hanc scribendi operam omne studiū
 curamque conuertimus. Itaque plura brevi tempore
 reuera, quam multis annis stāte Repu. scripsimus.
 Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera,
 & fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deser-
 ta sit: tam nullus feracior in ea locus est, nec ube-
 rior, quam de officijs à quibus constāter, honesteque
 vivendi praecepta ducuntur. Quare, quanquam à
 Cratippo nostro, principe huius memoria philoso-
 phorum, hac te assidue audire, atque accipere con-
 sulo, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas
 vocibus undique circumsonare, nec eas (si scripsi-
 sset) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus
 est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogi-
 tans, non tantum haud scio, an nemini potius quam tibi
 sed etiam istius enim non parvam expectationem imis-
 sit: propterea industria nostra, magnam honorum, nonnullam
 debeatis, fortasse nominis. Suscepisti ornus praeterea graue
 cū ea solij Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquā
 ut necesse mercaturam bonarū artium sis profectus, ma-
 ius maiorem redire turpissimū est, dedecorantem & urbis
 rem

Sapiens ne-
 que otiosus
 unquam,
 neque solus

Memoriam,
 id est, attan-
 tis.

Locum cohort-
 tandi pri-
 mum a te,
 deinde ab
 expectatio-
 ne, quam à
 tua, Cratip-
 pi que per-
 sona, tan-
 etiam à lo-
 co colligit.

auctoritatem,

Neuè dixit
discendi,
dicere.

autoritatem, & magistri. Quare quanquam con-
niti animo potes, quanquam labore contendere, (si
discendi labor est potius, quam voluptas) tantum
fac efficias: neuè committas, ut cum omnia suppe-
ditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed
hac hactenus. Multa enim saepe ad te cohortandi
gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem pro-
posita divisionis reuertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollici-
tus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quod
eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur
cum Honestate pugnare Utilitas, atque à Cicero-
ne defensus.

Panætius igitur, qui sine controuersia de offi-
cijs accuratissime disputauit, quemq; nos cor-
rectione quadam adhibita, potissimum sequuti
sumus, tribus generibus propositis, in quibus deli-
berare homines, & consultare de officio solerent
(uno cum dubitaret, Honestumne id esset, de quo
ageretur, an turpe: altero, Utilene, an Inutile: ter-
tio, si id quod speciem haberet honesti pugnaret cum
eo, quod utile videretur, quomodo ea discernio-
porteret) de duobus generibus primis tribus libris
explicauit: de tertio autem genere deinceps se scri-
psit dicturum, nec exoluit quod premiserat. Quod
eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius
Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium
postquam eos libros edidisset. Quem locum miror
à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam
commentarijs, praesertim cum scribat, nullum esse

locum

locum in tota Philosophia tam necessarium. Minime verò assentior is, qui negant eum locum à Panatio prætermisum: sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationē, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panatij tertium est, an planè omittendum, alterum dubitari nō potest, quin à Panatio susceptum sit, sed derelictum. Nā qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiā. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturū. Accedit eōdem testis iocuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Ruffum dicere solere, qui Panatium audiuera, ut nemo p̄ior esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret. (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferrebat) sic ea, quæ Panatius prætermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quæ* perfecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quare obrem de iudicio Panatij dubitari non potest: rectēne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonū est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in loco

Nobilis illa Venus Apellis capite tantum absoluta, reliquo corpore delineta solum.

*fecisset

Vnicum bonum Stoici ponunt. Peripatetici ordinē bonorum inducunt.

star habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus Socratem solū execrari eos, qui primū hac natura coherētia, opinione distraxisset. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent: nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset: ut i, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metuntur, liceret ei dicere: Honestatem aliquando cum Utilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solū bonum indicet, quod honestū sit: quae autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec defensione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse de liberationem introducere, in qua quod utile videretur, cū eo, quod honestum est, cōparetur. Etenim

3. quod summū bonū à Stoicis dicitur, Convenienter natura vivere: id habet hanc (ut opinor) sententiam, cū virtute congruere semper: cetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putat quidam hanc comparisonem non recte esse inductam, nec omnino de eo genere quicquam precipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè vereq, dicitur, id in sapientibus est solū, neque à virtute divelli unquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum il-

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera virtus
in vno sa-
piente: si-
mulachra
eius etiam
in medio-
cribus.

jud
pote
igit
mno
or lu
sequ
offici
atque
num
quē
quo
tur
absit
inte
in po
com
ea, q
quod
ros, q
quea
cile
quib
hone
sed c
omne
tur. I
forte
Aris
nis, a

lud quidem perfectum, honestum nullo modo esse
 potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hec
 igitur omnia officia, de quibus his libris disputa-
 mus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt,
 & late patent: quæ & ingenij bonitate multi as-
 sequuntur, & progressionem discendi. Illud autem
 officium, quod rectum iidem appellant, perfectum,
 atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes
 numeros habet: nec, præter sapientem, cadere in
 quæquam potest. Cum autem aliquid actum est, in
 quo media officia compareant, id cumulatè vide-
 tur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid
 absit à perfecto, non ferè intelligit: quatenus autem
 intelligit, nihil putat prætermisum. Quod autem
 in poematibus, & in picturis usu venit, in alijsq;
 compluribus ut delectentur imperiti, laudent quæ
 ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam,
 quod insit in his aliquid prohi, quod capiat igna-
 ros, qui iidem, quid in unaquaque re vitij sit, ne-
 queant indicare. Itaq; cum sint docti à peritis, fa-
 cile desistunt à sententia. Hec igitur officia, de
 quibus his libris differimus, quasi secunda quadam
 honesta dicunt esse, non sapientum modo propria,
 sed cum omni hominum genere communia. Itaq; his
 omnes, in quibus est virtutis indoles, commone-
 tur. Nec verò cum duo Decij, aut duo Scipiones
 fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut
 Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudi-
 nis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, pe-

Mesa, & ad-
 iaphora.

4.

Omnes nu-
 meros ha-
 bet, id est
 nulla pars
 deest.

De artibus
 nemo rectè
 iudicat nisi
 artifex: de
 virtute non
 nisi sapiens.

Docti parti-
 cipium.

Virtutes in-
 doles.

Decij, pater
 & filius.

Scipiones
 fratres.

Fabricius
 auri con-

temptor.

Aristides
 Atheniensis,

ob abstinen-
 tiam, iusti

cognomen
 meruit.

Cato & Læ-
lius sapien-
tes cogno-
minati.

titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,
ut sapientem intelligi hic volumus. Nec y, qui sa-
pientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C.
Lælius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem:
sed ex mediorum officiorum frequentia similitu-
dinem quandam gerebant, specierumq; sapientum.
Quocirca ne id quod verè honestum est, fas est
cum utilis, repugnantia comparari: nec id quod
communiter appellamus honestum, quodq; colitur
ab ijs, qui bonos viros haberi se volunt, cum emo-
lumentis unquam est comparandum. Tamque id
honestum, quod in nostram intelligentiam cadit,
tenendum, conservandumq; est nobis, quam id, quod
propriè dicitur, verèq; est honestum sapientibus. A-
liter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est
facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui con-
servatione officiorum existimantur boni. Qui au-
tem omnia metiuntur emolumentis & commodis,
neque ea volunt præponderari honestate, hi solent
in deliberando honestum cum eo, quod utile putat,
comparare: boni viri non solent. Itaque existimo
Panætium, cum dixerit homines solere in hac com-
paratione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixe-
rit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non
modo pluris putare, quod utile videatur, quam
quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare,
& in his addubitare turpissimum est. Quid ergo
quod nonnunquam dubitationem afferre soleat,
considerandumq; videatur? Credo, si quando du-
bitatio

Epicurei.

Exponit
quem habe-
at intelle-
ctum, cum
honestas di-
citur cum
utilitate re-
pugnare.

Modò, pro
duntaxat.

bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sepe enim tempore fit, ut quod plerumque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit, scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula praescripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat, ut Iustitiam vel solum vel maximum bonum statuamus, iniustitiam maius bonum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

[Itaque, ut sine ullo errore iudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quaedam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem haec formula Stoicorum rationi, disciplinaeque maxime consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quod quanquam & à veteribus Academicis, & à Peripateticis nostris (qui quondam idem erant, qui Academici) quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur utilia: tamen splendidius haec ab iis differuntur, quibus quicquid honestum est, idem utile videtur:

Olim idem
Academici,
& Peripatetici.

nec utile quicquam, quod non honestum: quàm ab
 ijs, quibus est honestum aliquid non utile, aut u-
 tile non honestum. Nobis autem nostra Academia
 magnam licentiam dat, ut quodcunque maxime
 probabile occurrat, id nostro iure liceat defende-
 re. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur ali-
 quid alteri, & hominem hominis incommodo suū
 augere cōmodum, magis est cōtra naturam, quàm
 mors quàm paupertas, quàm dolor, quàm cetera
 quae possūt aut corpori accidere, aut rebus exter-
 nis. Nā principio tollit conviētum humanū, & so-
 cietatē. Si enim sic erimus affecti, ut propter suū
 quisq; emolumentū spoliet, aut violet alterum, dis-
 rumpi necesse est eam, quae maxime est secundum
 naturam, humani generis societatem. Vt si unum
 quodque membrum sensum hūc haberet, ut posse
 putaret se valere si proximi membri valetudinē
 ad se traduxisse, debilitari, & interire totum cor-
 pus necesse esset: sic, si unusquisq; nostrum rapiat
 ad se commoda aliorum, detrahat q; quod cuique
 possit, emolumentū sui gratia: societas hominum,
 communitasq; evertatur necesse est. Nam sibi ut
 quisq; malit, quod ad vsum vitae pertineat, quàm
 alteri acquirere, concessum est, nō repugnantē na-
 tura. Illud natura non patitur, ut aliorum spolijs
 nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque
 verò hoc solum natura, id est, iure gentium, sed e-
 tiam legibus populorum, quibus in singulis civi-
 tatibus Respublicae continentur, eodem modo cō-

Quoduis in-
 commodum
 potius acci-
 piendum,
 quàm iniu-
 re quid cō-
 mittendum.

Mira simili-
 tudo, qua &
 diuus Pau-
 lus utitur,
 de societate
 membrorū
 inter se.

Ratio natu-
 ra, ius gen-
 tium, ius ci-
 vile, quod
 hic leges
 populorū 7.
 vocat.

fitur

fit utum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercerent. Atque hoc multo magis exigit ipsa natura ratio, quæ est lex divina, & humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committit, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam celsus animi, & magnitudo, itemque comitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiusdem. Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis, aut servandis maximos labores, molestiasque suscipere, imitantem Hercule illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio celestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, splendidissimamque ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obediens, homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat,

Virtus maximè secundum naturam

Hercules ob benefacta in genus mortaliū, Deus habitus.

8.

Complexio qualiscunque.

ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorē, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cupiam iniuriam. Si nihil existimat cōtra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo differas qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illi peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortuna vitium, animi vitijis grauius existimat.

Societatis
ius nō mō-
dò cum pro-
pinquis, sed
etiam cū
vniuersis
ciuibus, po-
tremo &
cum hospi-
tibus seruā-
dum.

Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas vniuscuiusque, & vniuersorum. Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consilium velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege natura. Idq; ipsum si ita est, certe violare alterū lege natura prohibemur. Verum autem primum, verum 10. igitur & extremum. Nam illud quidem absurdū est, quod quidam dicunt, parēti se, aut fratri nihil detracturos cōmodi sui causa, sed aliam rationē esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quā sententia omnem societatem distrabit ciuitatis. Qui autem ciuium

rationem

rationem dicunt esse habendam, externorum ne-
gant, hi dirimunt communem humani generis so-
cietatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas,
bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollit,
citius aduersus Deos immortales impij indicandi
sunt: ab ijs enim constituta inter homines societa-
te evertunt. Cuius societas arctissimum vinculu
est, magis arbitrari esse contra naturam, homine
homini detrabere sui commodi causa, quam om-
nia incommoda subire vel externa, vel corporis,
vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia. Hac
enim una virtus omnium est domina, & regina vir-
tutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur
lapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum
alteri homini ad nullam rem utili? Minime ve-
ro. Non enim mihi est vita mea utilior, quam a-
nimae talis affectio, neminem ut violem commodi
mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyran-
num & immanem vir bonus, ne ipse frigore confi-
ciatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hac
ad indicandum sunt facillima. Nam si quid ab ho-
mine ad nullam partem utili, tua utilitatis causa
detraxeris, inhumane feceris, contraque natura le-
gem: sin autem is tu sis, qui multa utilitatem Rei-
pub. atque hominum societati, si in vita remaneas,
afferre possis, si quid ob eam causam alteri detra-
xeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit
eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est
potius, quam de alicuius commodis detrabendum.

Alienum
nihil usur-
pan tu, nec
si circa cu-
iusque iniu-
riam fieri
potest.

Homini ad
nihil utili
detrabere
licet, si eo
spectes, ut
societati
profit, non
proprie tibi

Non igitur magis est cōtra naturam morbus, aut
 egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio,
 aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis de-
 relictio, contra naturam est: est enim iniusta. Ita-
 que lex ipsa natura, qua utilitatem hominū con-
 servat, & continet, decernit profecto ut ab homi-
 ne inertī, atque inutili ad sapientem, bonum, for-
 temq; virum trāserantur res ad vivendū neces-
 sariae: qui, si occiderit, multum de communi utili-
 tate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de
 se bene existimans, seq; diligens, hanc causam ha-
 beat admirariam. Itaque semper officio fungatur,
 utilitati consulens hominum, & ei (quem s. spe cō-
 memoro) humanae societati. Nam quod ad Phala-
 rim attinet, per facile iudicium est. Nulla enim
 nobis cum tyrannis societas sed potius summa dis-
 tractio est: neq; est contra naturam spoliari eū, si
 possis, quem honestum est necare: atque hoc omne
 genus pestiferum, atq; impium, ex hominum com-
 munitate exterminandum est. Et enim ut mēbra
 quadam amputantur, si & ipsa sanguine, & tan-
 quam spiritum carere cōperunt, & nocent reliquis
 partibus corporis: sic ista in figura hominis feri-
 tas, & immanitas beluae à communi tanquam
 humanitate corporis segreganda est. Huius gene-
 ris sunt quæstiones omnes ea, in quibus ex tempo-
 re officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res

Causam, id
 est, prætex-
 tum, & cō-
 mēitiā de-
 fensionem.

11.
 *præce-
 wisset

Panætium persecuturū fuisse, nisi aliquis casus,
 aut occupatio consilium eius* peremisset. Ad quas

ipsa

ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa praecepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non sit. Se quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometra solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quod facilius, quae velint, explicet: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil praeter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utriusvis satis est: & tamen hoc, tum illud probabilius videtur, nec praeterea quicquam probabile. Ac primum Panatius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis punire dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quae videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum: nihil honestum quod non idem utile sit, saepe testatur: negatque ullam pestem maiorem vitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore iudicaremus si quando incidissent, inluxit ea, quae videntur esse, non quae esset, reputantiam. Hanc igitur partem relictam explebit nullus administrans, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panatium explicatum est, quod mihi probaretur, de

Fastigium, id est, summam manū, ab aedificijs transiunt: quibus perfectis, conus aliquis imponitur in summo. Principia prima per se nota.

Marte nostro, procerbiallyter, a militibus translatum, vosuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copijs adiuti, committerent.

ijs quæ in manus nostras venerunt.

Ne qua nos commoditas quantavis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, vel tantulum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, commoveri necesse est: sed si cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctâ ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est, sed intelligendum, ubi turpitude sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est iam contra naturam, quam turpitude (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas, & turpitude esse non potest. Itemq; si ad bonæ statem nati sumus, eaq; aut sola experienda est, ut Zenoni est visum, aut certè omni pondere gravior est habēda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut salutare, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quicquid honestū, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sica, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furti, peculatus expilationes, direptionesq; sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetricius, foedius excogitari

Turpis utilitas omnium scelerum parens.

potest.

potest. Emolumenta enim rerum fallacibus indi-
 cys vident: pœnam non dico legum, quas saepe per-
 rumpunt, sed ipsius turpitudinis (quæ acerbissima
 est) non vident. Quamobrem hoc quidem delibe-
 rantium genus pellatur è medio (est enim totum
 sceleratum, & impium) qui deliberant utrum id
 sequantur, quod honestum esse videant, an se scien-
 tes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione
 facinus inest, etiâ si ad id non pervenerint. Ergo ea
 deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis
 ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatio-
 ne celandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda
 est. Satis enim nobis (si modò in philosophia ali-
 quid profecimus) persuasum esse debet, si omnes
 Deos hominesq; celare possimus, nihil tamen ma-
 ius, nihil iniuste, nihil libidinosè, nihil inconti-
 nenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur
 à Platone, qui cum terra discessisset magnis qui-
 busdam imbris, in illum hiatus descendit, &
 eumq; equum (ut ferunt fabule) animadvertit,
 cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, ho-
 minis mortui vidit corp⁹ magnitudine inusitata,
 annulumq; aureum in digito: quæ ut detraxit at-
 que ipse induit (erat autem regius pastor) tum in
 consilium pastorum se recepit: ibi cum palam eius
 anuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur,
 se autem omnia videbat: idem rursus videba-
 tur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac
 opportunitate annuli usus, regine stuprum intulit:

eaq;

Turpitude
 per se fu-
 gienda, etiâ
 lumina im-
 puritate
 propolita.

Turpi in te
 turpis etiâ
 ipsa delibe-
 ratio.

Auræ præ-
 ceptio, &
 semper in
 pectore ge-
 ra. standi.
 Lib. 2. de
 Rep.
 Fabula Gy-
 ges Platoni-
 ci, quem ha-
 beat senium

Palamass,
 qui anuli
 gemâ clau-
 ditur.

eaq; adiutrice regem dominū interemit, sustulitque quos obstare arbitrabatur. Nec in his ququam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydia. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiēs, nihil plus sibi licere putet peccare, quā si nō haberet. Honestas

13. enim bonis viris, non occulta quaruntur. Atq; hoc loco Philosophi quidam, minimē mali illi quidem, sed nō satis acuti, fictam, & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut

Cui rei fabulæ fingatur, nempe ut exempla proponantur.

factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hac est vis huius annuli, & huius exempli: si nemo sciurus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cū aliquis diuitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id Dijs hominibusq; futurum sit semper ignotum, si snē factururus? Negant id fieri posse, altero

aliās nō quāquam potest id quidem. Sed quæro: quomodo negant posse, id si posset, quidnam facerent? Virg

potest

rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cū enim

querimus, si possint celare, quod facturi sint, non querimus, possint ne celare: sed tanquam tormenta

quædam adhibemus, ut si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateātur: si negent, omnia turpia per se

ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Lucidius sæpe multa causa, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc

deliberetur, Relinquendāne sit honestas propter quānam

utilitas

utilitatis magnitudinem, (nam id quidem impro-
bū est) sed illud, possitne id, quod utile videatur,
fieri nō turpiter. Cum Collatino Tarquinio colle-
ga Brutus imperiū abrogabat, poterat videri fa-
cere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis
socius Bruti & consiliorum etiam adiutor: cum
autem consilium hoc principes cepissent, cognatio-
nem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memo-
riam regni esse tollendam, quod erat utile patrie
consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Col-
latino placere deberet. Itaq; utilitas valuit pro-
pter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse
potuisset. At in eorege, qui urbem condidit, non
ita. Species enim utilitatis animū impulit eius,
cui cum visum esset utilius solum se, quam cum
altero regnare, fratrem interemit. Omissi hic &
pietatem, & humanitatem, ut id quod utile vide-
batur, neq; erat, assequi posset: & tamē muri cau-
sam opposuit speciem honestatis, nec probabilem,
nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Qui-
rim, vel Romuli dixerim.

In Collati-
no propter
inuidiam
nominis e-
iecto, quia
14 publicae
utilitati cō-
sultum est,
ne honestas
quidem ab-
tuit.

Romulus,
ut solus im-
peraret, Re-
mum fratrem
occidit, hanc
quidē cau-
sam, rate-
rens, quod
incenta cō-
tra legem
transiisset.
Romulus.
Quirinus.

Proprijs commodis quatenus cuique in-
feruire permissum.

Nec tamen nostra nobis utilitates omittenda
sunt, alijsq; tradenda, cum his ipse egeamus:
sed sua cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria
fiat, seruiendū est. Scitē Chrysippus, ut multa: Qui
ad iudicium, inquit, currit, eniti, & contendere debet,
quāmaximē possit, ut vincat: supplantare cum,

qui cum certet, aut manu deperdere nullo modo debet. Sic in vita sibi quenque petere, quod perireat ad usum, non iniquum est: alteri subripere, ius non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides praestetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honestatio patitur: ceterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut praestetur petenti.

Commodā-
dū amicis,
sed citra a-
tas,

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possit, & tribuere, quod non sit equum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, diuitiae, voluptates, & cetera generis eiusdè, hac amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra Rempub. neque cōtra insurandum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitiae, ut verā amici causam esse malit, & ut peroranda liti tempus, quoad per leges liceat, accomodat. Cum verò iurato dicenda sententia sit, minuerit Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipsi Deus diuinus. Itaq; praclarū à maioribus accipimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus. **Q**UAE saluā fide facere possit. Hac rogatio ad ea pertinet, quae paulo antè dixi, honesta amico à iudice

Perorandè,
finiendā.
Malim equi-
dem ad am-
pliationem,
quā ad
clepsydra-
rum nume-
rum referre.
Iudex quod
salua fide
praestare nō
possit, ne
rogandus
quidem est.

dice posse
amici ve
nes putan
amicitijs
nihil por
thagoreo
corum a
manasse
sibi dies
lauisset,
non reue
diem se r
ans, pers
rent. Cū
tia, cum
ceat util
tem in an
buntur, r
sic habe
In pul
salua utili
um vider
atque hui
Ed ut
catur,
ius etian
is (qui c
Hoc visu
ter propi
tuale, v
dice

dicere posse concedi. Nam si omnia faciēda sint, qua
 amici velint: non amicitiae tales, sed Coniurationes
 putanda sunt. Loquer autem de communibus
 amicitijs: nam in sapientibus viris, atq; perfectis
 nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Py-
 thagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum
 eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis de-
 stinasset: & is, qui morti addictus esset, paucos
 diebus commendandorum suorum causa postu-
 lamisset, vas factus est alter eius sistendi: ut si ille
 non reuertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad
 diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyran-
 nus, petiuit ut se in amicitiam tertium adscribe-
 rent. Cum igitur id quod utile videtur in amici-
 tia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat
 utilitatis species, valeat honestas. Cum au-
 tem in amicitia, quae honesta non sunt, postula-
 buntur, religio, & fides anteponantur amicitiae.
 Sic habebitur is, quē exquirimus, delectus officij.

In publicis consultationibus semper honestum
 falsa utilitate potius habendum, neque consilium vi-
 tum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet.
 atque huius rei vtrunque in partem exempla.

Ed utilitatis specie in Republica sapissime pec-
 catur, ut in Corinthi disturbance nostri. Du-
 mus etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Agine-
 sis (qui classe valebant) pollices preciderentur.
 Hoc visum est utile: nimis enim imminēbat, pro-
 pter propinquitā ē, Agina Pyrao: sed nihil quod
 crudele, utile. Est enim hominum natura (quam

15.
 Damon &
 Pythias no-
 bile par a-
 micorum.

*reuer-
 tisset ad
 idem

Iaceat, pro
 negatur.

In Corin-
 the delecta
 falsa utili-
 tatis species
 fecit. Et Ro-
 mani nihil
 cum utile
 fit, quod
 crudeliter.
 Agina in-
 sulae regio-
 ne Atticae
 Pyrao por-
 tus Athe-
 nensium.

K

sequi

*Petro-
ninus

Cannēsi, 16.
à Cannis vi-
co Apuliz,
vbi Paulus
Æmilius
fuit cum in-
numerabili
ciuium &
sociorum
Rom. mul-
titudine
cæsus.

Træzen in
Pelopōne-
so, in sinu
Argolico,
quæ olim
Posidonia
dicta.

*Cyrsilium,
alij Lycidā
fuisse scri-
bunt.

Historia est
apud De-
mosthenem
ἐν τῷ

περί Σε-
φάων

λόγῳ.

Si sic acci-
piendi erāt,
qui nūc ty-
rannis no-
stris omnia
vel turpissi-
ma suadent
modò quæ-
stiosa.

sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Ma-
lè etiā qui peregrinos urbibus uti prohibet, eosq;
exterminat, ut * Penæus apud patres nostros, Pa-
pius nuper. Nam esse pro cine, qui cisis non sit,
rectum est non licere: quā tulerunt legem sapien-
tissimi consules Crassus & Scævola. In su vero ur-
bis prohibere peregrinos, sanè inhumanū est. Illa
præclara sunt, in quibus publica utilitatis species
præ honestate contemnitur. Plena exemplorū est
nostra Respub. cum sæpè aliās, tum maxime bello
Punico secundo, quæ Cannēsi calamitate accepta,
maiores animos habuit, quàm unquam rebus se-
cundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio
pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis
obscuraret. Athenienses cum Persarū impetū nullo
modo possent sustinere, statuerent q; ut urbe reli-
cta, cōiugibus, & liberis Træzene depositis, naues
conscenderent, libertatemq; Græciæ classe defen-
derent, * Cyrsilium quendam suadentem, ut in ur-
be manerēt, Xerxemq; reciperēt, lapidibus obrui-
runt. Atqui ille sequi utilitatem videbatur. sed
ea nulla erat, repugnāte honestate. Themistocles
post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, di-
xit in concione, se habere consilium Reipub. salu-
tare, sed id sciri opus non esse: postulatū q; ut ali-
quem populus daret, quicum communicaret. Da-
tus est Aristides. Huic ille, classē Lacedæmo-
niorum quæ subdita esset ad Gytheum, clam in-
cendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum

Ma- necesse esset. Quod Aristides cū audiuiſſet, concionem magna expectatione venit, dixitq; inutile eſſe cōſilium, quod Temiſtocles afferret, id minime honeſtam. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putauerunt: totamq; eam rem, quam ne audierant quidem, autore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi, quā nos, qui piratas immunes, ſocios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe ſit, id nunquā uſe utile, ne tū quidem, cū id quod utile eſſe oportet, adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.

In contractibus communibus, quæ formula honeſti, & utilis. Fingit autem ſpeciem quandam Iureconſultorum more: de quæ ea duos Stoicos diuerſa ſentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia reſert, alter & hominum conſuetudine, & iure civili moderatur.

ſEd incidūt (ut ſuprà dixi) ſape cauſa, cū repugnare utilitas honeſtati videatur, ut animaduertendum ſit, repugnētne placē, an poſſit cū honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtionēs: ſi (exempli gratia) vir bonus Alexandrii Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummāq; annone caritate: ſi idem ſciat cōplures mercatores Alexandria ſoluiſſe, nauēſque in curſu frumento cūſpetentes Rhodum viderit, dicturūſne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quā plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de

Gythium nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Pōpeius, qui ex piratis a ſe victis, aliquot milia per colonias diuulſit: in altero Cæſar, qui Campanorum agros diſtribuit.

ſoluiſſe, neutraliter, id eſt, nauigaffe.

Festius
Dialogis-
mus inter
Diogenem
& Antipa-
trum.

eius deliberatione, & cōsultatione querimus, qui
celaturus Rhodios non sit, si id turpe inducet, sed
dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud
Diogeni Babylonio videri solet, magno, & gravi
Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini a-
catissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne
quid omnino quod vēditor norit, emptor ignoret:
Diogeni venditorem, quatenus iure civili consti-
tutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidijs
agere: & quoniā vendat, velle quā optime ven-
dere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluri,
quā ceteri, fortasse etiam minoris, cū maior
est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ra-
tio ex altera parte. Quid agis? tūc cū homini-
bus consulere debeas, & seruire humana societa-
ti, eaq; lege natus sis, & ea habeas principia natu-
ra, quibus parēre, & quae semper sequi debeas, ut
utilitas tua communis utilitas sit, vicissimq; com-
munis utilitas tua sit, celabis homines quid ijs
adsit commoditatis, & copiae? Respondebit Dio-
genes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere:
neque ego nunc te celo, si tibi non dico quae natura
Deorum sit, quis sit finis bonorum, quae tibi plus
prodesse cognita, quā tritici utilitas. Sed non
quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere ne-
cesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si qui-
dem meministi esse inter homines natura coniun-
ctam societatem. Memini, inquiet ille, sed nū ista
societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? Quod si
ita

est, ne vendendum quidē quicquam est, sed do-
 mandum. Vides in hac tota disceptatione non illud
 dici, quamuis hoc turpe sit: tamen, quoniam expe-
 dit, faciam: sed ita expedire, ut turpe nō sit. Ex al-
 tera autē parte, ea re, quia turpe sit, nō esse faciē-
 dum. Vēdat ades vir bonus propter aliqua vitia,
 quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, &
 habeantur salubres: ignoretur in omnibus* cubi-
 culis apparere serpētes: male materiata, yuinosae:
 sed hoc prae-ter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc
 emptoribus venditor non dixerit, adesq; vende-
 rit pluris multo, quā se venditurum putarit, nū
 id iustē, an improbē fecerit? Ille verō (inquit
 Antipater) improbē facit. Quid enim est aliud,
 erranti viam non monstrare (quod Athenis ex-
 ecrationibus publicis sancitum est) si hoc non est,
 emptorem patirueri, & per errorem in maximā
 fraudem incurrere? Plus etiam est, quā viam
 non monstrare: nam est scientem in errorem alte-
 rum inducere. Diogenes contrā, Num te emere
 cōiit, qui ne hortatus quidē est? Ille quod nō pla-
 ceat proscrispisse: tu quod placebat, emisti. Quod
 si, qui proscribunt villam bonam, beneq; adifica-
 tum, non existimātur sefellisse, etiam si illa nec bo-
 na est, nec adificata ratione: multo minus qui do-
 cere ne-
 cessum nō laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris
 est, ibi fraus venditoris qua potest esse? Sin au-
 tem dictum non omne præstandū est, quod dictum
 non est, id præstandum putas? Quid verō est stul-

Quod si
 ita

* Quidam
 cubilibus
 legunt: pro
 latebris.

* aliās,
 iniustē
 aut im-
 probē.

Publicæ ex-
 ecrationes
 Athenien-
 sium in eos,
 qui viam er-
 ranti non
 monstrarent

Tabula re-
 rum venia-
 lium.

Præco, au-
tionarius.

rius, quàm venditorum eius rei, quam vèdat, ve-
tia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm
si domini iussu ita præcopradicet, Domum pesti-
lentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis da-
bijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera
ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videat-
tur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non
facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilitatem
fieri cum honestis sæpe dissensio.

Superiori altercationi Philosophorum suam inter-
ponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum
esse quicquam, neque dissimulandum tui com-
modi causa, etiam si mos, legesque civiles quædam
reticere non verent.

Quæ dijudicanda sunt. Non enim ut quæ-
remus, exposuimus, sed ut explicaremus. Ne-
igitur videtur nec fragmentarius ille Rhodius, nec
hic adium venditor celare emptores debuisse. Ne-
que enim id est celare, * cùm quid reticeas, scilicet
cùm, quod tu scias, id ignorare emolumentum
causa velis eos, quorum inter sit id scire, Hoc au-
tem celandi genus quale sit, et cuius hominis, quid
non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non
ingenui, non iusti, non viri boni, sed versutis
tutus, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ven-
teratoris, vafri. Hæc tot, et alia plura. nonne im-
tile est vitiorum subire nomina? Quod si vitio-
randi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existima-
dum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt?

17. Caius Cannius eques Romanus, homo nec infac-

Aliud celandum,
aliud reticere.

* quic-
quid re-
ticeas.

Turpe celare
quod est,
turpius mē-
tiri quod
non est.

ius, & satis literatus, cum se Syracusas otian-
 causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) con-
 tulisset, dicebat se hortulos aliquos velle emere,
 quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine in-
 terpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset,
 Pythius ei quidā qui argentariam faceret Syra- 18.
 censis, dixit, vanales quidem se hortos non habere,
 sed licere uti Cannio (si vellet) ut suis: & simul
 ad cœnam hominem in hortos inuitauit in poste-
 rum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, qui
 esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratio-
 sus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit,
 ut ante suos hortulos postera die piscarentur: di-
 xitq; quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore
 venit Cannius: opiparè à Pythio* apparatus cōui-
 nium. Cymbarum ante hortulos multitudo Pro se
 quisq; quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij
 pisces abijciebātur. Tum Cannius, Quæso, inquit, erat
 quid est hoc Pythi? tantumne piscium, tantumne
 cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc
 loco est, Syracensis quicquid est piscium: hic aqua-
 tio, hac villa isti carere nō possunt. Incensus Can-
 nius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet.
 Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit
 homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius
 voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotiū
 cōficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos.
 Venit ipse maturè. Scalmum nullum videt. Qua-
 rit ex proximo vicino, num feria quādam pesca-
 torum

Fabula per-
 quam amœ-
 na, quo astu
 Graculus
 Cannio im-
 poluerit.

*paratū

Grauatè,
 vel graua-
 tum, inuitus
 & vix.

19.
 Nomina fa-
 cit, debito-
 rem se con-
 stitu t.

Formulas,
iuris regu-
las.

Quod dolo
malo gestū
est, id in in-
tegrum re-
stitui oportet.

Circumscri-
bere, circū-
venire, cir-
cunducere.

* alias,
Plecto-
ria:

Bonæ fidei
iudicia.

Inter bonos
bene agier.
Verba sunt
solennia,
quibus in
negotijis
bonæ fidei
vtebantur.

torum essent, quòd eos nullos viderit. Nulla (quod
sciam) inquit ille, sed hic piscari nulli solent, itaq;
heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cāniū,
sed quid faceret? ondū enim Aquilius collega, &
familiaris meus pertulerat, de Dolo malo, formu-
las. In quibus ipsis cūm ex eo quaereretur, quid es-
set Dolus malus respōdebat, cūm esset aliud simu-
latum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter,
ut ab homine perito desinendi. Ergo & Pythius,
& omnes alia agentes, aliud simulant, perfidi,
improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo-
rum potest utile esse, cūm sit tot vitij inquinatū.
Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni vi-
ta simulatio, dissimulatioq; tollenda est. Ita, nec vi-
emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit,
aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus ma-
lus etiam legibus erat vindicatus, ut Tutela xij.
tabulis, & Circumscriptio adolescentinam lege
* Latoria: & sine lege, iudicijs, in quibus ex fide
bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc
verba maxime excellunt: In arbitrio rei uxoria,
Melius, Equius: in fiducia, Ut inter bonos bene
agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, equius
est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cūm dicitur
ut Inter bonos bene agier, quicquā agi dolosē, aut
malitiosē potest? Dolus autem malus simulatio-
ne, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur.
Tollendum est igitur ex rebus contrahendis
omne mendacium: non licit auctorem venditor, nec

qui contra se liceatur, emptor opponet. Vterque si
ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, e-
loquatur. Q. quidem Scaevola P. filius, cum p-
tulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel
indicaretur, idq. venditor ita fecisset, dixissetq. se
plures aestimare, addidit centum millia. Nemo est
qui hoc viri boni fuisse neget: sapientius, negant: ut
etiam si minoris quam potuisset, vendidisset. Hec
igitur est illa permicies, quod alios Bonos, alios
Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Nequic-
quam sapere sapientem, qui ipsi sibi prodesse ne-
quirit. Verè id quidem, si quid esset Prodesse, mihi
cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rho-
dium discipulum Panatii, video in his libris, quos
de Officijs scripsit Q. Tuberoni, differentem, Sa-
pientis esse, nihil contra mores, leges, instituta fa-
cientem, habere rationem rei familiaris. Neque
enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis,
propinquis, amicis, maximeque Reipub. Singulo-
rum enim facultates, & copia, diuitiae sunt ciuita-
tis. Huic, Scaevole factum (de quo paulò ante di-
xi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se
negat facturum compendij sui causa, quod non li-
ceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gra-
tia. Sed sine & simulatio, & Dissimulatio do-
lus malus est, per pauca res sunt, in quibus dolus iste
malus non versetur: siue vir bonus est is, qui pro-
dest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum vi-
rum, bonum non facile reperiemus. Nunquam

20.
Noua Sca-
uola in e-
mendo in-
tegritas.
Indicaretur
i & stimaret.
Semel, id
est, ut sta-
tim sursum
pretium e-
loqueretur.

21.
Simile est
vendere mi-
noris, quam
possis: & e-
mere plu-
ris, quam
possis.
Ex Ennii
Medea.

Compre-
diti, id est,
lucrum.

igitur est utile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem praedictum sanctum est apud nos iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à irreconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quicquid enim est in praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatum dictum esset, praestari oportere. Ut

22. cum in arce augurium Augures acturi essent, inessentque Titium Claudium Centimalum, quia des in Calio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscriptus in solam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ades postea proscriptum, quam esset ab Auguribus demoliri iussus, ad ambivrium illius adegit, * quid sibi de re ea facere oportet ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, ius nostri Catonis pater. Ut enim ceteri, ex patribus, sic hic, qui illud * nomen progeniit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuncians, cum in vendendo rem eam scisset, et non pronunciasset, emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod

Lingua nuncupata, veterum iurisperudentium sermo.

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi portare facere oportet. * alias, lumen

rect
rect
huius
hena
rene
nost
ab ec
gio s
dixe
sus, C
sus v
scien
quon
illas
cum
esset
non p
Leg
quat
quat
post
quid
gas e
enim
ades
dom
curr
depr
bers
re

rectè indicauit : non rectè frumentarius ille, non
 rectè adium pestilentium venditor tacuit . Sed
 huiusmodi reticentia iure civili omnes compre-
 hendi non possunt : quæ autem possunt, diligenter
 tenentur. *M. Marius Gratidianus propinquus*
noſter C. Sergio Orate vendiderat ades eas, quas
 ab eodem ipse paucis ante annis emerat. *He Ser-*
gio seruiebant : sed hoc in mancipio *Marius* non
 dixerat. Adiuncta res in iudiciũ est. *Oratã Cras-*
sus, Gratidianũ defendebat *Antonius*. Ius *Cras-*
sus urgebat, quod vitium venditor non dixisset
 sciens, id oportere præstari: æquitatem *Antonius*,
 quoniam id vitium ignotũ *Sergio* non fuisset, qui
 illas ades vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec
 eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure
 esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas,
 non placuisse maioribus nostris actus. Sed aliter
 Leges, a iur Philosophi tollunt astutias. Leges,
 quatenus manu tenere res possunt: Philosophi,
 quatenus ratione, & intelligẽtia. Ratio igitur hoc
 postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne
 quid fallaciter. Sũntne igitur insidiæ, tẽdere pla-
 gas etiã si excitaturus nō sis, nec agiturus? ipsa
 enim ferè nullo insequente sepe incidunt. Si tu cum
 ades proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas,
 domum propter vitia vendas, in eam aliquis in-
 currat imprudens: hoc quanquam video propter
 deprauationem cõsuetudinis neq; more turpe ha-
 beri, neque aut lege sanciri, aut iure civili tamen
 nature

Seruiebant,
 id est, debe-
 bant serui-
 tutem.
 Rigor iuris.
 Vigebat, id
 est, preme-
 bant.
 Æquitas.

Quid inter
 leges, &
 Philoso-
 phorum do-
 gmata.

* sis be-
 stiam,
 nec agit.

23. *natura lege sancitum est. Societas est enim (quod
et si saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latiss.
*hominū simē quidem quae pateat *omniū inter omnes: in-
inter ho- terior eorum, qui eiusdem gentis sunt: propior
mines: eorum, qui eiusdem civitatis. Itaq; maiores aliud
ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt. Quod
24. ius gētium
ius civile
enim civile, nō idem continet Gentium: quod an-
continet, tem Gentium, idem Civile esse debet. Sed nos veri-
non contrā. iuris germanaeque institutae solidam, & expressam
Ius formulę effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus
à diuina, & utimur: easq; ipsas utinam sequeremur. Feruntur
naturali ra- enim ut optimis * natura, & veritatis exemplis.
tione ductę
* natura
princi- Nam quāti verba illa: Utine propter te, fidemue
pijs, & tuā captus, fraudatū/ne sim: quam illa aurea: Ut
ver. inter bonos bene agier oportet, & sine fraudati-
one? Sed qui sint Boni, & quid sit Bene agier, ma-
gna quaestio est. Q. quidē Scævola pontifex maxi-
mus summam vim esse dicebat in omnibus ijs ar-
*aliās, a- bitrijs, in quibus *adderetur. Ex fide bona: fideiq;
geretur bona nomen existimabat manare latissimē, idque
ex fid. versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mādatis,
rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus
vitae societas continetur. In his magni esse iudicis
statuere, praesertim cū in plerisque essent iudicia
contraria, quid quenque cuique praestare oportere-
ret. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaq; malitia,
quae vult illa quidem videri se esse prudentiam,
sed abest ab ea, distatq; plurimum. Prudentia est
enim locata in delectu bonorum, & malorum: ma-*

litia, essent

itia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala
 bonis anteposit. Nec verò in praedijs solum ius ci-
 vile ductum à natura malitiam, fraudemq; vin-
 dicat, sed & in mancipiorum venditione, vendi-
 toris fraus omnis excluditur. Qui enim scire de-
 buit de sanitate, de fuga, de furtis praestat edicto
 Aedilium. Heredum alia est causa. Ex quo intelli-
 gitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum
 naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius
 praedetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitæ maior
 inveniri potest, quam in malitia simulatio intelli-
 gentia: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut
 vitia cum honestis pugnare videantur. Quotus
 enim quisq; experietur: qui, impunitate, & igno-
 ratione omnium proposita, abstinere possit iniu-
 ria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem ex-
 plicis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse
 non putat. Neque enim de sicarijs, veneficijs, testa-
 mentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disseren-
 dum est: qui non verbis sunt, & disputatione Phi-
 losophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi. * alias
 sed hac consideremus, quæ faciunt iij, qui habent
 boni. L. Minutij Basilij locupletis hominis falsum
 testamentum quidam à Grecia Romam at-
 ulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt
 heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium,
 homines eiusdem civitatis potentissimos, qui cum
 illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius
 conscientia, alieni facinoris munusculum
 non

In manci-
 pijs, id est,
 servis aut
 ancillis
 quæri solet,
 an lana, an
 fugitiua, an
 turacia.

25.

26.

Testamentū
 falsum.
 Notati
 Crassus &
 Hortensius.

non repudiauerunt. Quid ergo? sat in hoc est, ut non deliquisse videantur? Mibi quidem non videtur, quanquam alterum amavi vinum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus Marcum Satyrium sororis filium nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ô turpem notam temporum illorum) non erat equum principes

*civitas
tis

*civis rem habere, ad Satyrium nihil præternomen pervenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adiuvat iniuriam? Mibi quidem etiam veræ hereditatis

Hæredipe-
tæ turpes.

non honesta videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione acquisita. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, ali-

27. lud honestum videri solet falso. Nam eadem v-

*aliàs,
perinde-
ris

tilitatis, quæ honestatis est regula: qui hoc non prauiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullam facinuram.

Sic enim cogitans: est istud quidem honestum, verum hoc expedit: res à natura copulatas andebunt errore dinellere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaque si vir bonus habeatur v-

Supiori, &
quibus lo-
qui non li-
beret, digi-
tulo crepi-
tantes qui-
piam signi-
ficabant.

hanc vim, ut si digitis concreperit, possit in locum completum testamenti nomen eius irrepere, hac vim vetatur, ne si exploratum quid habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heredes esse possent

posset scriptus esse, qui re vera non esset heres, in
 foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & 28.
 is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam,
 quod in re transferat, detrahet. Hoc qui admi-
 rat, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At
 vero si quis voluerit animi sui complicatam no-
 tionem evolvere, iam se ipse doceat, cum virum
 bonum esse, qui pro sit quibus possit: noceat nemi-
 ni, nisi laceffit in iniuria. Quid ergo? hic non no- 29.
 ceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros
 heredes moveat, in eorū locum ipse succedat? Nō
 ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque
 expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec
 utile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didice-
 rit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consula-
 tum audiebam de patre nostro puer, indicem M. 30.
 Luctatio Pythie fuisse Equiti Romano sanē ho-
 nesto, cū is sponsonem fecisset, nō bonus vir esset.
 Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam
 indicaturum: ne aut spoliaret famā probatū ho-
 minem, si cōtra indicasset: aut statuisse videretur
 virum bonum aliquem esse, cū ea res innumera
 libris officiis, & laudibus contineretur. Hinc i-
 nquit viro bono, quem Fimbria etiam, non modo
 in loco Socrates noverat, nullo modo videri potest quic-
 quam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis
 vir non modo facere, sed nec cogitare quidē quic-
 quid audebit, quod nō audeat predicare. Hec nō
 est turpe dubitare Philosophos, quā ne rustici
 possent quidem

Notionem,
 formam, &
 speciem di-
 cit.

De patre,
 pro a patre
 inuitatus.

Exaggera-
 tio est a So-
 crate ad
 Fimbriam, &
 Fimbriam ad
 rusticos.

30.

Lusus genus
erat mi-
catio, digi-
tis repente
motus Cic.
de Divina.
Quid est e-
nim fors i-
dem prope
modum quod
micare,
quod talos
iacere, quod
tefferas. Ci-
tat idem a-
dageum &
in secundo
de Finib. lib.
Notatus Ma-
rius, qui cō-
sulatus gra-
tia ab offi-
cio recesser-
it.

*produ-
cere

31.

Notatus
Gratidia-
nus, qui col-
legarum
communem
gratiam ad
se proprie
transfudit.

quidem dubitēt? à quibus natum est id, quod iam
tristum est vetustate proverbum: cū enim fide
alicuius, bonitatemq; laudant, Dignū esse dicunt,
quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim,
nisi illam, Nihil expedire, quod non deceat, etiam
si id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur
hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam dari,
neque huic quem paulo ante fingebam digitorum
percussione hereditates omnium posse convertere?
Ut enim quod turpe est, id quamvis occultetur,
tamen honestum fieri nullo modo potest. sic quod
honestum non est, id utile ut sit, effici non potest,
adversante etiam, & repugnante natura. At enim
cū permagna premia sunt, est causa peccandi. C.
Marius cū à spe Consulatus longè abesset, & in
septimum annum post præturam iaceret, neq; pe-
titurus unquam Consulatum videretur. Q. Me-
tellum, cuius legatus erat, summum virum, & ci-
uem, cū ab eo Imperatore suo Romam missus es-
set, apud populum Romanum criminatus est: bel-
lum illum ducere: si se Consulem fecissent, brevi
tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se
in potestatem populi Romani redacturum. Itaq; factus
est ille quidem Consul sed à fide, iustitiaq; disces-
sit. qui optimum, & gravissimum ciuem, cuius le-
gatus, & à quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus
officio boni viri functus est tum, cū Prætor es-
set, collegiumq; Tratorum Tribuni plebis adhi-

būissent.

od iam
 um fide
 dicunt,
 et vim,
 , etiam
 e igitur
 m dari,
 itorum
 uertere:
 altetur,
 sic quod
 n potest,
 At enim
 cādi. C.
 et, & in
 neq. pe.
 Q. Me.
 m, & ci.
 missus es.
 est: bel.
 et, breui
 riham se
 g. factus
 q. disces.
 cuius le.
 falso cri.
 atidiann
 rator es.
 bis adhi.
 bū. sent,

missent, ut res nummaria de communi sententia
 constitueretur. laetabatur enim temporibus illis
 nimis, sic, ut nemo posset scire, quid haberet.
 Conscripserunt communiter edictum cum pœna,
 atque iudicio, constitueruntq. ut omnes simul in
 Rostra post meridiem descenderent: & ceteri qui
 de aliis aliò: Marius à subseclyis in Rostra recta:
 idq. quod communiter cōpositum fuerat, solus e-
 dixit. Et ea res (si queris) ei magno honori fuit.
 Omnibus vicis statue facta, ad eas tibus & cerei.
 Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit
 charior. Hæc sunt, quæ cōturbant homines in de-
 liberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur
 æquitas, non ita magnum: illud autem, quod ex eo
 paritur, permagnū videtur. ut Mario præripere
 collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam,
 non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi
 tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed om-
 nium una regula est, quam cupio tibi esse notissi-
 mam: aut illud quod utile videtur, turpene sit, aut
 turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur?
 aut illum Marium virum bonum
 iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intel-
 ligentiam tuam, ut videas quæ sit in ea species,
 & notio viri boni. Cadit ergo in virum bo-
 num mentiri emolumentum sui causa, criminari,
 rapere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo
 aut commodum vultum tam expetē-
 dum, ut viri boni & splendorem, & nomen amit-
 tant.

Explica, rā
 superius
 complicatā
 dixi notio-
 nem.

tas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ipsa
 quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri
 nomen eripuerit, fidem, iustitiamque detraheret.

33. Quid enim interest, utrum ex homine se conuer-
 tat quis in beluam, an in hominis figura immen-
 tatem gerat beluae? Quid? qui omnia recta, et ho-
 nestas negligunt, dummodo potentiam consequan-
 tur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socer
 rum habere voluit eum, cuius ipse audacia potius
 esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius
 inuidia: id quam iniustum in patriam, quam
 inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem
 socer in ore semper Græcos versus Euripidis de-
 Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondi-
 tate fortasse, sed etiam ut res possit intelligi:

Pompeius
 notatus, qui
 turpi confi-
 lio Cæsare
 affinem ad-
 iunxerit,
 ducta eius
 filia.

Euripideum
 carmen à
 Cæsare v-
 surpatum.

εἰπερ
 γὰρ ἄ-
 δικεῖν
 χρεῖ, τυ-
 γαννίδος
 τῷ ἐρικυ-
 λιστον ἄ-
 δικεῖν,
 τ' ἄλλα
 δ' εὐσε-
 βεῖν χρε-
 ῶν.

Nam si violandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: alijs rebus pietatem calas.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui
 unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exce-
 perit. Quid igitur minuta colligimus? heredita-
 tes, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce

tibi, qui rex populi Rom. dominusque omnium gen-
 tium esse concupierit, idque perfecit. Hanc capi-
 ditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Pro-
 bat enim legum, et libertatis interitum: earumque
 que oppressionem terram, et detestabilem, glori-
 samputat. Qui autem fatetur honestum non esse
 ea ciuitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, re-
 gnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: quod

hunc oburgatione, aut quo potius conuitio à tan-
 to errore coner auertere? Potest enim, *Dij immor-*
tales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterri-
 mum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo
 obstrinxerit, ab oppressis cunctis Parens nomine-
 tur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & *Cæsar pater*
 quidem sic, ut hæc duo verba inter se discrepare, *patriæ ap-*
 sed tamen unum sonare videantur. Nunc* adeo ad *pellatus, sed*
ab oppres-
sis. At Roma
patrem pa-
triæ Cice-
ronem li-
bera dixit.
 vulgi opinionem. Quæ maior utilitas, quàm re-
 gnandi esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui
 iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad veritatem
 cæpi reuocare rationē. Possunt enim cuiquam esse
 utiles angores, solitudines, diurni, & nocturni
 metus, vita insidiarum, periculorumq; plenissima?
 Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt
 boni,
 inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, &
 Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quantò
 plures ei regi putas, qui exercitu Pop. Rom. popu-
 lum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; non
 modo liberam, sed etiam gentibus imperantē, ser-
 uire sibi coëgisset? Hunc in quas conscientie la-
 bes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cu-
 ius autem vita ipsi potest utilis esse, cum eius vi-
 ta ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxi-
 ma & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc
 vilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena
 sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasū esse
 debet, nihil esse utile, quod non honestū sit. Quan-

Historia à
Pyrrhi me-
dico episto-
lam Fabritio missam
narrant.

37.

Turpis, eoq;
nec utilis L.
Philippi
sententia.

quam id quidem, cum sapè aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro indicatum est. Cum enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultro intulisset, cumq; de Imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, per fuga ab eo venit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si premium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis, opinionemq; quarimus, magnū illud bellum per fuga unus, & gravem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnū dedecus, & flagitium, quicūm laudis certamen fuisset, eum nō virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatu nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate se iunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloria causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsa opes expetuntur, quoque modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatuscōsulto liberauisset, ut hæc rerum suas vestigales essent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe Imperio. Piratarum enim melior fides quàm Senatus. At aucta vectigalia. Utile

igitur

igitur? Quousq. audebunt dicere quicquam utile, quod nō honestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & benivolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cū Catone meo saepe dissensi: nimis enim mihi videbatur praefractē arariū, vectigaliaq. defendere, omnia publicanis negare, multa socijs, cū in hoc benefici esse deberemus: cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoq. magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malē etiā Curio, cum causam Transpadanorū aquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret non esse aquā, quia non esset utilis Reip. quam cū aquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Cato per-
strictus.

Turpis ora-
tio Curio-
nis.
Vincat uti-
litas.

Formulas aliquot, & rogationunculas colligit non inamoenas, in quibus videtur aliud notari utilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de Officijs Hecatonis taliū questionum: Sitne boni viri in maxima charitate annona, familiam non alere. In utranque partem disputat: sed tamen ad extremū, utilitate pulat officium dirigi magis, quā humanitate. Querit, si in mari iactura facienda sit, equi- ne pretiosi potius iacturam faciat, an servuli vilis. Hic aliō res familiaris, aliō ducit humanitas. Sit abulā de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniuriam. Quid dominus navis, eripistne suam?

Sumpta cō-
ducta.

*Vetus ex
emplar, ubi
vter rapiat.

*in micā
do

Agere cu-
niculos, ut
antē, agere
rimas.

Fugiens
quod dura-
turū non fit
Redhibitorio,
cum vendi-
tor rem,
emptor
pretium re-
cipit: verbū
est iuriscō-
sultorum.

Minimè: non plus, quàm si nauigantem in alto,
eicere de navi velit, qui sua sit. Quoad enim per-
uentum sit eò, quo sumpta navis est, nō domini est
navis, sed nauigatiūm. Quid si una tabula sit, duo
naufrazi, hiq; sapiētes, *sibine vterque rapiat, an
alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis
inter sit vel sua, vel Reipública causa vinere.
Quid si hac paria in utroque? Nullam erit cer-
tamen, sed quasi sorte, aut *dimicando victus, al-
teri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuni-
culos agat in ararium, indicet ne id magistratibus
filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat
patrem, si argnatur. Non igitur patria prestabit
omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patrie condu-
cit, pios habere cives in parentes. Quid si tyranni-
dem occupare, si patriam prode conabitur pa-
ter? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem,
ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur
etiam. Ad extremum si ad perniciē patrie res spe-
tabit, patrie salutē anteponet saluti patris. Quo-
rit etiam, si sapiens adulterinos nummos accepe-
rit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluti-
rūne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes
ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vi-
num fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non
necesse putat Diogenes: Antipater viri boni exi-
stimat. Hac sunt quasi controuersa iura Stoico-
rum. In mancipio vendendo, dicendāne vitia
Non ea, que nisi dixerit, redhibeatur mancipium

re civili sed: hac, mendacem esse, aleatorem, fu-
 racem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri
 non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcū *non di-
 putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum cenda-
 dum esse, an emat denario, quod sit mille dena-
 riorum? Perspicuum est iam, & quid mihi videan-
 tur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nomi-
 nant, controuersia. Pacta, & promissa semper ne
 seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut præ-
 tores dicere solent) facta sint? Si quis medicamē-
 tum curipiam dederit ad aquam intercutem, pepi-
 geritq; ne illo medicamento unquam postea ute-
 retur: si eo medicamento sanus factus fuerit, &
 annis aliquot post incidere in eundem morbum, nec
 eo, quicquid pepigerat, impetret, ut item eo liceat
 uti, quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui
 concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuria?
 Ita, & salutem consulendum est. Quid? si quis sa-
 tiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum
 testamento sesterium millies relinquatur, ut
 ante quam hereditas adeat, luce, palam in foro
 alter, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum
 heredem scripturus ille non esset: faciat, quod pro-
 miserat ille, necne? Promisisse nollem, & id arbi-
 trari fuisse gravitatis: sed quoniam promisi, si sal-
 tem in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex
 hereditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte
 pecuniam in Reipu. magnam aliquod tempus
 intulerit, ut vel saltare eum, cum patria con-

Aqua inter-
 cutis quæ hy-
 drops, aut
 hydropitis.

De Sole &
Phaethonte
filio.

*atque
qua con-
stituit,

De Theleo
& Neptuno.

De Agamē-
none, & fi-
lia immola-
ta.

sulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem pro-
missa seruanda sunt, quae non sunt ijs ipsis utilia,
quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (vire-
deamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quic-
quid optasset: optauit, ut in currum patris tollere-
tur: sublatu^s est, *atq; is antè quàm constitit, idē
fulminis deflagranit. Quāto melius fuerat, in hoc
promissum patris non esse seruatum? Quid? quod
Thesens exegit promissum à Neptuno? cui cum
tres optiones Neptunus dedisset, optauit inter iū
Hippolyti filij sui, cū is patri suspectus esset de
nouerca quo optato impetrato, Thesens in maxi-
mis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cū deuo-
lisset Diana quod in suo regno pulcherrimū na-
tum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua
nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Pro-
missum potius non faciendum, quàm tam terribile
facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non
facienda nonnūquam. Neq; semper deposita red-
denda sunt. Si gladium quis apud te sana mentis
deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatū suū
non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pec-
cuniam deposuerit, bellum inferat patriae, reddere
depositum? Non, credo: facies enim contra Rempu-
blicam debet esse charissima. Sic multa, quae natu-
ra honesta videntur esse, temporibus sunt non honesta
sunt. Facere promissa, stare cōuentis, reddere depo-
sita, commutata utilitate sunt non honesta. At rasset
de ijs quidem, quae videntur esse utiles conueni-
entia

pro-
utilia,
vire.
quic-
colle-
it, idē
in hoc
d? quod
ni cum
nteritiū
esset de
maxi-
de de-
mū na-
m, qua
ss. Pro-
tetrum
issa non
sitare d-
e mentis
catū su-
ed te pe-
ed dē su-
a Rem-
e natum
on hon-
re de pu-
ta, At-
es contin-
ntia

istiam simulatione prudentia, satis arbitror di-
um. Sed quoniā à quatuor fontibus honestatis
imo libro officia duximus, in eisdem versabi-
mur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia,
neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de
Prudentia quidem quam vult imitari Malitia:
emq, de Iustitia (quæ semper est utilis) disputa-
um est.

DE FORTITVDINE.

R Eliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum
altera in animi excellentis magnitudine, &
præstantia cernitur: altera in conformatione, &
moderatione continentia, & temperantia. Utile
videbatur Vlyssi (ut quidam poëta Tragicæ prodi-
derunt: nam apud Homerum optimum autorem,
ialis de Ulysse nulla suspitio est) sed insimulant
cum tragœdia simulatione insania militiam sub-
versugere voluisse. Non honestum consilium. At
e mentis
catū su-
ed te pe-
ed dē su-
a Rem-
e natum
on hon-
re de pu-
ta, At-
es contin-
ntia

utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & I-
catū su-
ed te pe-
ed dē su-
a Rem-
e natum
on hon-
re de pu-
ta, At-
es contin-
ntia

thacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore,
cum filio. An ullum tū decus in quotidianis peri-
culis, & laboribus cum tranquillitate hac conse-
qui Rempendum putas? Ego verò istam cōtemnendam, &
naturæ abiiciendam. quoniam quæ honesta non sit ne vi-
on honestam quidem esse arbitror. Quid enim auditurum
re de putas fuisse Vlyssē, si in illa simulatione persene-
ta, At-
es contin-
ntia

scisset? qui cum maximas res gesserit in bello, ta-

Vlysses ne
ad Troiam
iret, turore
simulavit,
agrim pro-
ficissimū tale
ferens Pa-
lamedes o-
deratus il-
lius absentia,
filiū eius,
quæ fuit
40. euen-
dus erat, ob-
iecit. Vly-
sses arte ora-
trum suspē-
dit. Itaque
detecta
fraus: cuius
rei memor
Vlysses, po-
stea Palame-
dem talso
crimen a us
oppressit.

41.

L 5

Cuius

Ex tragœ-
dia quapiā
senarij sunt

Cuius ipse princeps intrisurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne quò iret : instituit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percèpset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cū
fluctib⁹, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm
deserere consentientem Graciam ad bellum Bar-
baris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, &
externa: ad rem factam, nostramq; veniamus. M.
Atilius Regulus cū Consul iterum in Africa
ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmo-
nio, Imperatore autem patre Annibalis Hamil-
care, iuratus missus est ad Senatū, ut nisi redditi
essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse
Carthaginem : is cū Romam venisset, utilitatis
speciem videbat sed eam (ut res declarat) falsam
indicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse do-
mi suæ cum vxore, cum liberis : quam calamita-
tem accepisset in bello, communem fortunæ belli-
cæ indicare: tenere Consularis dignitatis gradū.
Quis hac neget esse utilia? Quid censes? Magni-
tudo animi & fortitudo negat. Num locupletio-
res quæris auctores? Harum enim est virtutum
proprium nil extimescere, omnia humana despicere,
nihil quod homini accidere possit, intolerandum
putare. Itaq; quid fecit? In Senatū venit, man-
data exposuit : sententiam ne diceret, recusavit.

quandiu

mandum inreivando hostium teneretur, non esse
 e Senatorem. Atq; illud etiam (ô stultum homi-
 nem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati
 sua?) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim
 adolescentes, & bonos duces esse, se iam cōfectum
 senectute. Cuius cū valuisset autoritas, captivi
 retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque cum
 barbaritas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verò
 igno-
 rabat se ad crudelissimum hostem, & ad
 exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum
 conservandum putabat. Itaq; tum, cū vigilando
 vacabat ur, erat in meliori causa, quàm si domi se-
 nex captivus periurus, Consularis remāsisset. At
 ulte, qui nō modò non censuerit captivos remit-
 tendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo sit, tē?
 namne si Reip. conducebat? Potest autem quod
 inutile Reip. sit, id cuiquam cui utile esse? Per-
 vertunt homines ea, quæ sunt fundamēta natūra,
 ut utilitatem ab honestate seingūt. Omnes e-
 nim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec
 facere aliter vllō modo possumus. Nam quis est,
 qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non stu-
 diosissime persequatur? Sed quia nusquam possu-
 mus, nisi in laude, decore, honestate, utilia repē-
 ri, propterea à illa prima, & summa habemus: uti-
 litatis nomen non tam splendidum, quàm necessa-
 rium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iu-
 rando? Num iratum timemus Iovem? Ad hoc
 videtur commune est omnium Philosophorum, nō

Minima de
malis, deli-
genda.

Eclipsis vfi.
tata in ser-
monibus
vulgo vtur-
patis.

eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum nego-
tij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorū etiam
qui Deum semper agere aliquid, & moliri vo-
lunt, nūquam nec irasci Deum, nec nocere. Quis
autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam
nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit re-
ligionis, quæ tantam utilitatem perverteret. An
ne turpiter faceret? Primum, minima de malis
Num igitur tācum mali turpitudine ista habebat,
quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud
Accium, Fregistine fidem? Neq; dedi, neq; do-
fidei cuiquam, Quanquam ab impio Rege dicitur
tur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quod
admodum nos dicamus, videri quædā utilia, quod
non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quod
non sunt: ut hoc ipsum videtur honestum, conse-
quendi insurandi causa ad cruciatū reuertisse: sed
sic non honestū: quia quod per vim hostium esse
actum, ratum esse nō debuit. Addunt etiam, quod
quid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si
tea nō videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed
prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus,
iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere
Hæc quidem ratio non magis contra Regulum
quam contra omne insurandum valet. Sed in
reinrando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet
intelligi. Est enim insurandum affirmatio religionis
Quod autem affirmatè, quasi Deo teste promissum
ris, id tenendum est. Iam enim non ad iram de-
ratur l

Iusurandū.

4.

qua nulla est, sed ad iustitiā, & ad fidem per-
 tinet. Nam praeclare Ennius: O fides alma, apta
 iurandis, & iusiurandum Iouis! Qui igitur iusi-
 urandum violat, is Fidem violat, quā in Capito-
 lio vicinam Iouis Opt. Max. (ut in Catonis ora-
 tione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim
 Iulius Iulianus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset,
 si sibi nocuisset ipse Regulus. Certē, si nihil malū
 sit, nisi dolere: Id autem non modò non summum
 malum, se ne malum quidem esse, maxima auctori-
 tate Philosophi affirmant. Quorum quidem testē
 mediocrem, sed haud scio an gravissimū, Re-
 gulum, nolite quāso vituperare. Quem enim lo-
 quutiorem quarimus, quā principem Pop. Ro.
 iusiurandi officij causa cruciatum subierit vo-
 luntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis,
 esse: id est, ut turpiter potius, quā calamitosè: an est
 minus malum turpitudine? Quae si in de-
 coritate corporis habeat aliquid offensionis,
 tanta illa depravatio & foeditas turpificati ani-
 mi debet videri? Itaq; nervosius qui ista disserūt,
 non audent malum dicere id, quod turpe sit: qui
 remissius, hi tamen non dubitant summum
 malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi,
 neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè à
 Stoicis dicitur, quia cū tractaretur Atreus, per-
 servandū fuit. Sed si hoc sibi sumant, Nul-
 lus esse fidem, quae infideli data sit: videant ne
 eratur latebra periurio. Est autem ius etiam
 bellicum,

Fides in Ca-
 pitolio Ioui
 proxima.

Certē con-
 cedentis.

43

Nervosius
 ut Stoici:
 Remissius,
 ut Peripa-
 tetici.

* hinc

Iustus ho-
stibus pacta
præstanda,
latronibus
nihil oportet.

Quid peie-
rare.

In Hyppo-
lyto corio-
nato,

ἡ γλῶσσο
ὁ μῶμοχ
ἡ δὲ
Φερὺ α-
μῶμοχ-
τες.

Roma. exer-
citus in
Caudinis
furfis sub
iugum mis-
sus a Sam-
nitibus.

bellicum, fidesq; iurisiurandi saepe hosti seruanda.
Quod enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri
oportere, id seruandum est: quod aliter, id si non
feceris, nullum per iurium est. Vt si pradonibus pa-
ctum pro capite prætium non attuleris, nulla frangitur
est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata
ita non est ex perduellium numero definitus, sed
communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse
debet, nec iurandum commune. Non enim falsum
sum iurare, peierare est: sed quod ex animi
sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more
nostro, id non facere, per iurium est. Scit enim En-
ripides:

Iurani lingua, mentem iniuratum gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesque
bellicas & hostiles perturbare periuria: cum iuratum
enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus
quem & totius ius faciale, & multa sunt iura com-
munia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros Sa-
mnitibus victos hostibus dedidisset. At verò T. Ve-
nturius, & Spurius Posthumius cum iterum con-
sules essent, quia cum male pugnatum apud Caud-
inam esset, legionibus nostris sub iugum missis
pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his
iniussu enim populi, Senatúsque fecerant. Eodem
tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tri-
buni plebis erant, quòd eorū auctoritate pax cre-
facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur.
Atque huius deditiois ipse qui dedebatur

Posthumius

Postum-
annis p-
boscū,
deret u-
rius, &
bant: q-
hic, qua-
esset, de-
videba-
Apud
statis a-
esse, quo-
ro vis p-
sciscieb-
rus esse-
tis. No-
sam, ut
fuisse, &
incolum-
quia pa-
fili & s-
aunt) q-
verò ess-
non hon-
quia ho-
bus exe-
plo aut
hac lau-
gnum, q-

Postumius, suator, & auctor fuit. Quod idē multis
 annis post C. Mancinus, qui ut Numantinis, qui-
 buscū sine Senatus auctoritate fœdus fecerat de-
 deretur: rogationē suavit eam, quā Lucius Fu-
 rius, & Sextius Atilius ex Senatuscōsulto fere-
 bant: quā accepta, est hostibus deditus. Honestius
 hic, quā Q. Pompeius, quo, cū in eadem causa
 esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quā
 videbatur utilitas, plus valuit, quā honestas.
 Apud superiores utilitatis species falsa, ab hone-
 stis auctoritate superata est. At nō debuit ratū
 esse, quod erat actum per vim, quasi verò forti vi-
 ro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum pro-
 ficisceretur, cū presertim de captivis dissuasus
 esset? Quod maximum in eo est, id reprehēdi-
 tis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit cau-
 sam, ut esset iudicium Senatus: qui nisi ipse auctor
 fuisset, captivi profectō Pœnis redditi essent, ita
 incolumis in patria Regulus restitisset. Quod
 quia patria non utile putavit, idcirco honestum
 sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod
 auctor) quid valde utile sit, id fieri honestum: imò
 verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem
 non honestum: nec quia utile, honestum est: sed
 quia honestum, utile. Quare ex multis mirabili-
 bus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exem-
 plo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota
 hac laude Reguli, unum illud est admiratione di-
 gnū, quod captivos retinendos censuerit. Nam
 quod

Quanta antiquitas iurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu extortum præstadium putavit.

Epiphonema.

Torquati cognomen.

quòd redijt, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere nō potuit. Itaq; ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animadversionesq; Censorū, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant. L. Manlio Auli filio, cū Dictator fuisset; M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titium filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cū audisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cū esset nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid cōtra patrē arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolēscētem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, iuravit q; se illum statim interfeciturū, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valuit. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem

Galli,

Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque
 detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consula-
 tu Latini ad Viserim fusi, & fugati. Magnus vir
 in primis, & qui perindulgens in patrem, idem a-
 cerbus, & seuerus in filium. Sed ut laudandus Re-
 gulus in conseruando iureiurando: sic decem illi,
 quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum
 misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum
 potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis im-
 petrauissent: si non redierunt, vituperandi. De
 quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bo-
 nus autor in primis, scribit ex decem nobilissimis,
 qui tum erant missi, nouem reuertisse à Senatu re-
 nō impetrata: unū ex decem qui paulo post quā
 egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset
 oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra li-
 beratum se esse iureiurando interpretabatur: non
 recte. Fraus enim astringit, non dissoluit peri-
 rium. Fuit igitur stulta calliditas, peruerse imita-
 ta prudentiam. Itaq; decreuit Senatus, ut ille ve-
 terator, & callidus victus ad Annibalem duce-
 retur. Sed illud maximum: octo hominum millia
 tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui
 periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in ca-
 stris fuissent à Paulo, & Varrone Consulibus. Eos
 Senatus non censuit redimendos, cum id parua pe-
 cunia fieri potuisset: ut esset insitum militibus no-
 stris aut vincere, aut emori. Qua quidem re au-
 dita, fractū animū Annibalis scripsit idem, quod

Indulgens,
 quem acer-
 bum in se,
 sic tamen
 amauit: id ē
 filium tecu-
 ri percussit.

M

Senatus,

Senatus, populusq. Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quae videntur utilia, vincuntur. Acilius autē, qui Gracē scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut inrecurrādo liberarētur, eosq. à Censoribus omnibus ignominie notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim ea, quae timido animo, humili, demisso, fractoq. fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod Reip. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, & turpia.

DE T E M P E R A N T I A.

REstat quarta pars, quae decore, moderatione, modestia, cōtinentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod si huius talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atq. Annicerij Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerant: virtutemq. censuerunt ob eam rem esse laudandā, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem ferē adiutor, auterq. sententia. Cum his velis, equisq. (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nā si nō modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq. constitutionis explorata (ut à Metrodoto scriptum est) cōtinetur, certē hac utilitas, & quidē summa (sic enim censent)

Cyrenaici
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenaico.
Annicerij,
ab Annice-
re, qui prio-
rem sectam
emendavit.

^{46.}
Obsoletis,
id est, ob-
scuratis.
Velis equi-
que, pro-
verbialiter.

consent) cum honestate pugnabit. Nam ubi pri-
 mum prudentia locus dabitur? An, ut conquirat
 undique suauitates? Quàm miser virtutis famu-
 latus seruientis voluptati! Quod autem munus
 prudentia? An legere intelligetur voluptates? Fac
 nihil isto esse iucundius: quid cogitari potest tur-
 pius? Iam qui dolorem summum malum dicat, a-
 pud eum quem habet locum fortuna, quæ est do-
 lorum, laborumq; cōtemptio? Quānis enim mul-
 tis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis
 fortiter de dolore, tamen non id spectandum est,
 quid dicat, sed quid cōsentaneum sit ei dicere, qui
 bona, voluptate terminauerit: mala, dolore: ut si
 illum audiam de Continentia, & Temperantia, di-
 cit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæ-
 ret, ut aiunt. Nam qui potest Temperantiam lau-
 dare is, qui ponat summum bonum in voluptate?
 Est enim Temperantia libidinum inimica: libidi-
 nes autem cōsectatrices voluptatis. Atque in his
 tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, nō
 incallidi tergiuersantur. Prudentiam introducūt,
 scientiam suppeditantem voluptates, depellentem
 dolores. Fortunulinem quoque aliquo modo expe-
 diunt, cum tradunt rationem negligende mortis,
 perpetiendiq; doloris. Etiam Temperantiam indu-
 cunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo
 modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitu-
 dinem doloris detractioe fieri. Inſtitia vacil-
 lat, vel tacet potius, omnesq; ea virtutes, quæ in

Aqua hæret

De finibus
bonorum &
malorum.

communitate cernantur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, nō plus, quā Amicitia, si hac non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca, Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quō magis reprehendendos Calliponem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulaissent. Non recipit istam cōiunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur si quando ea, quae videretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est suprā disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certē nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, ut acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commen-

commentarios tanquam hospites erunt recipien-
di. Sed ut si ipse venissem Athenas (quod quidem
esset factum, nisi me e medio cursu clara voce pa-
tria revocasset) aliquando me quoque audires: sic
quoniā his voluminibus ad te profecta vox mea
est, tribues his temporibus, quantum poteris: po-
teris autem, quā tum voles. Cū verò intellexero
te hoc scientia genere gaudere, tum & praesens te
cum propediem (ut spero) & dum aberis, ab-
sens loquar. Vale igitur, mi Cicero, ti-
biq; persuade, te mihi quidem esse
charissimum: sed multò fore
chariorem, si talibus mo-
numentis, praeceptisq;
latabere.

MARCI TVLLII CICE.

RONIS LIBRI TERTII

DE OFFICIIS

FINIS.

60

M 3

M. T.

Libor nemo non est.

when in